

УДК 159.947:355.01

Кім К.В., викладач кафедри державноправових дисциплін Харківського національного університету ім.. В.Н. Каразіна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТІЙКОСТІ ДО СТРЕСУ У МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Ця стаття присвячена проблемі стресу та психологічним аспектам формування стійкості до нього у курсантів правоохоронних органів.

Ключові слова: стрес, стійкість до стресу, курсант.

Постановка проблеми. Корінні зміни суспільно-економічних відносин у країні, формування правової держави, потреба суспільства в істотному поліпшенні діяльності державно-правових структур, правоохоронних органів висунули на одне із пріоритетних місць інтерес до наукової розробки і практичної реалізації кадрової політики в системі правоохоронних органів. У зв'язку із цим необхідним є дослідження специфіки професійних і особистісних якостей майбутніх працівників та співробітників правоохоронних органів України.

Актуальність дослідження стійкості до стрес-факторів на етапі професіоналізації курсантів ВВНЗ МВС, СБУ, ДПСУ та інших правоохоронних органів держави обумовлена, насамперед, тим, що їх професійна діяльність є одним з напружених (у психологічному аспекті) видів соціальної діяльності і входить до групи професій екстремального профілю. Висока стресонасиченість правоохоронної діяльності обумовлена присутністю у її складі таких стрес-агентів як: соціальна оцінка, невизначеність, повсякденна рутинна, ризик для життя та здоров'я і т.д. Тому стресостійкість, високий рівень професійної адаптації, на думку В.С.Медведева, В.О.Лефтерова, Є.М. Потапчука, О.Д. Сафіна, О.В. Тимченка, С.І. Яковенка та інших вітчизняних дослідників, визнається одним з головних факторів професійної придатності до правоохоронної діяльності, що дозволяє розглядати стресостійкість (фрустраційну толерантність) як професійно значиму якість особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.. Як показав аналіз літератури з проблеми, на цей час, з одного боку, накопичена значна кількість результатів багатопланових досліджень, присвячених

вивченню стресостійкості, а з іншого боку - багато авторів відзначають складність і багато у чому суперечливість, а також недостатність концептуальних і методологічних розробок даного психологічного феномена [1-13 та ін.]. Основні точки зору на визначення стресостійкості можна знайти в інтерпретації В.Е.Мільмана, В.Г. Норакидзе, Л.С. Славиної, В.Л.Маришук, R.B. Cattell, S.P. Guilford, П.Фрес та ін.; а також напрямків, що вивчають стресостійкість (традиційно-аналітичний, системно-регулятивний, системно-структурний); основні групи умов, що впливають на рівень стресостійкості. Певний інтерес при аналізі проблеми можуть представляти основні положення про особистісні та суб'єктно-діяльнісні характеристики, що визначають ступінь стійкості до стресу, серед яких: темпераментальні властивості (О.В. Махнач і Ю.В.Бушов, В.І. Моросанова, Є.М. Коноз), окремі риси характеру (Б.О.Вяткін, А.Б. Леонова), мотиваційно-потребнісна сфера (А.О. Реан, О.А.Баранов, Т.Шибутані, Я.Рейковський), рівень тривожності (Л.Д. Гіссен, Н.Д. Левітов та ін.), локус контроль (В.Л.Марушук, О.М. Боковіков, А.О. Реан), самооцінка (А.К. Маркова, К.Левін та ін.), інтелектуальний рівень особистості (Р.Лазарус, Т.А. Немчин, Я.Рейковський, М.Д. Дворяшина, Т.В. Корнілова), комунікативний потенціал суб'єкта (Л.О. Китаєв-Смик, Т.Рібо, А.Г. Маклаков).

Видлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Використання даних про рівень стресостійкості і факторів, що детермінують її, отриманих при обстеженні курсантів правоохоронних ВВНЗ, являє собою певну цінність із погляду надійності прогнозу наступної реальної діяльності. Безумовно, у процесі професійного навчання структура стресостійкості та її рівень можуть перетерплювати певні зміни, однак, трансформація структури стресостійкості буде відбуватися відповідно до вже наявних особистісного і суб'єктно-діяльнісного утворень, що детермінують її. Врахування виявлених особливостей може стати основою як для цілеспрямованої роботи з курсантами з осмислення і перетворення структури стресостійкості, факторів, що спричиняють її (протягом періоду навчання), а також для диференційованого прогнозування професійно-психологічної відповідності курсантів вищих начальних закладів правоохоронних структур держави.

Новизна. Автором зроблена спроба здійснити теоретичний аналіз проблеми стресостійкості на етапі навчання курсантів у ВВНЗ, ро-

зробити і реалізувати адекватну предмету дослідження програму емпіричного дослідження. В ході емпіричного дослідження встановити фактори, що детермінують різний рівень стійкості до стресу у курсантів під час їх навчання у ВВНЗ, а також розробити тренінгову програму з формування стійкості до стресу у курсантів під час їх навчання у ВВНЗ і визначити її ефективність.

Методологічне або загальнонаукове значення.

Уперше досліджено факторну структуру стресостійкості курсантів ВВНЗ правоохоронних органів, загальні і спеціальні механізми, що детермінують рівень стресостійкості майбутніх правоохоронців під час їх навчання у ВВНЗ; розроблена та апробована тренінгова програма з формування стійкості до стресу на стадії професіоналізації у курсантів ВВНЗ правоохоронних органів держави. Уточнено структурний зміст стресостійкості під час навчання курсантів у ВВНЗ, що сприяє поглибленню уявлень про особливості стійкості до стресу на етапі професіоналізації. Отримали подальший розвиток уявлення про зміст структури стресостійкості майбутніх правоохоронців різним рівнем стресостійкості під час навчання у ВВНЗ, а також про основні підходи до вивчення проблеми стресостійкості на етапі професіоналізації особистості.

Викладення основного матеріалу. Теоретичний аналіз проблеми формування стресостійкості у курсантів під час навчання у ВВНЗ дозволяє розглядати професійне становлення майбутнього правоохоронця як частину процесу професіоналізації, що полягає у спрямованому розвитку особистості. В процесі професіоналізації розв'язується специфічний комплекс протиріч між вимогами майбутньої професійної діяльності і професійного співтовариства і власними сформованими властивостями, якостями, можливостями і здібностями, індивідуальним стилем поведінки, спілкування і досвідом.

Одним зі значимих етапів професіоналізації є період професійної підготовки - стадія або фаза адепта. Саме на цьому етапі передбачається розвиток професійних важливих особистісних якостей, їхнє структурування у систему; формування професійної придатності як системної організації суб'єкта у специфічному професійному середовищі. В рамках нашого дослідження розглянута специфіка правоохоронної діяльності, що знайшла своє відображення у професіограмі правоохоронної діяльності, що включає в себе ряд особливостей: владний характер професійних повноважень, екстремальний і нестандартний

характер діяльності, високий ступінь персональної відповідальності, а також виховний, організаційно-управлінський і пізнавально-прогностичний компоненти.

Відповідно до виявленої специфіки правоохоронної діяльності показник професійної придатності до правоохоронної діяльності визначається високим рівнем загального розвитку особистості, високим рівнем розвитку особистісної відповідальності, високим рівнем соціальної (професійної) адаптації, нервово-психічної (емоційної) стійкістю, комунікативною компетентністю, збалансованістю питомої ваги потреб і цінностей. Визнання одним з найважливіших професійних якостей нервово-психічної, емоційної стійкості жадає від молодого фахівця, поряд з необхідним обсягом професійних знань, певного рівня сформованості стресостійкості, що у свою чергу сприяє успішному му професійному та особистісному розвитку.

Дані, отримані в ході теоретичного дослідження, вказують на можливість і доцільність формування стресостійкості як професійно важливого (значимого) якості на етапі професіоналізації. Відповідно до даних теоретичного аналізу нами була розроблена і реалізована адекватна предмету дослідження програма емпіричного дослідження. Емпіричні дані, піддані математико-статистичній обробці (кореляційний і факторний аналіз), аналізувалися за декількома напрямками:

- аналіз структурно-змістовних особливостей стресостійкості курсантів ВВНЗ;

- порівняння даних кореляційного аналізу у навчальних групах майбутніх правоохоронців з різними показниками стресостійкості;

- особливості факторної структури стресостійкості курсантів і порівняльний аналіз факторної структури стресостійкості у навчальних групах з різними показниками стресостійкості;

- аналіз результатів після формуючого експерименту у контрольній та експериментальній групах.

Таким чином, емпіричне дослідження, з одного боку, дозволило виявити особливості змістовної структури стресостійкості курсантів як майбутніх правоохоронців під час навчання у ВВНЗ, а з іншого боку - визначити, які саме фактори і механізми обумовлюють рівень стресостійкості курсантів-правоохоронців. Необхідно відзначити, що дані, отримані в ході емпіричного дослідження, не суперечать даним теоретичного дослідження і є підтвердженням того, що структура стресостійкості курсантів ВВНЗ правоохоронних органів представлена

індивідуальними, особистісними і суб'єктно-діяльнісними компонентами. Ступінь виразності позначених компонентів є різною. Значимість індивідуального компоненту представлений 15% від загального числа статистично значимих кореляцій, що підтверджує наші припущення про відсутність безпосереднього зв'язку абсолютних значень індивідуальних властивостей з рівнем стресостійкості, а також про опосередковану участь індивідуального компонента у формуванні стресостійкості через суб'єктно-діяльнісні та особистісні детермінанти.

Значно більшою мірою представлені особистісний і суб'єктно-діяльнісний компоненти. Від загального числа кореляційних зв'язків 30% склали зв'язки показників стресостійкості та особистісних характеристик. Найбільш значимими з них є зв'язки показників стресостійкості та адаптаційних здібностей, показника самоприйняття і прийняття інших, зворотньо корелюють із показниками стресостійкості показники ригідності, особистісної і ситуаційної тривожності, характерні для досліджуваної вибірки курсантів. Самим значимим компонентом у структурі стресостійкості курсантів-правоохоронців під час навчання у ВВНЗ в результаті кореляційного аналізу можна вважати суб'єктно-діяльнісний блок характеристик, оскільки ступінь представленості кореляційних зв'язків між показниками стресостійкості і суб'єктно-діяльнісними характеристиками становить 45% від загального числа всіх кореляційних зв'язків.

За результатами дослідження можна так само відзначити, що зі ступенем стресостійкості майбутніх правоохоронців під час навчання у ВВНЗ найбільш тісно пов'язані наступні характеристики: мотивація досягнення успіху, інтервальний локус контролю, адекватний рівень самоприйняття і прийняття інших (соціальна терпимість), комунікативна компетентність, що знаходить реалізацію у компромісному і чуйному стилі поведінки у міжособистісному спілкуванні, адекватна моральна нормативність і самооцінка професійно значимих якостей, нервово-психічна стійкість і емоційний комфорт.

В ході факторного аналізу вдалося виявити ряд особливостей, які негативно позначаються на показнику стресостійкості курсантів під час навчання у ВВНЗ. Серед них особистісна і реактивна тривожність, висока соціальна бажаність, низька самооцінка, мотивація уникнення невдач, низький рівень розвитку комунікативних навичок. Дані особливості опосередковано впливають на самооцінку рівня розвитку професійно значимих якостей, сприяючи стагнації професійного

розвитку. У випадку переваги факторів, що знижують стресостійкість, професійний розвиток забезпечується за рахунок механізмів компенсації (пасивно-оборонний або агресивно-домінантний тип поведінки), що сприяє виникненню протиріч між реальним „Я” (рівень розвитку професійно значимих якостей) і належним „Я” (ідеальна модель професійної придатності правоохоронця), провокуючи виникнення внутрішнього конфлікту з наступними руйнівними для особистості й майбутньої діяльності наслідками.

Так само результати факторного аналізу дають нам можливість стверджувати, що рівень стресостійкості курсанта-правоохоронця під час навчання у ВВНЗ регламентується не наявністю тих або інших суб'єктно-діяльнісних та особистісних характеристик, а рівнем їхнього розвитку у майбутніх правоохоронців. При цьому в основі конструктивних механізмів стресостійкості курсантів-правоохоронців лежать: високий рівень сформованості професійних навичок і вмінь та його адекватна самооцінка, інтровертованість, інтервальний локус контролю, мотивація досягнення успіху, високий інтелектуальний розвиток, адекватна моральна нормативність, високий рівень розвитку комунікативних навичок.

На основі висновків, отриманих в ході кореляційного і факторного аналізу, була розроблена та апробована програма психологічних тренінгів, спрямована на пошук резервних можливостей, що підвищують стресостійкість курсантів-правоохоронців. Змістовні особливості програми полягають у тому, що формування і розвиток стресостійкості можливі, на наш погляд, через усвідомлення особистісних особливостей і вдосконалення людиною своєї моделі відносин з навколишніми, що припускає перетворення мотиваційної, інтелектуальної, афективної, і, в кінцевому рахунку, поведінкової структур особистості, в результаті чого зовнішня детермінація життєдіяльності міняється на внутрішню. Програма ґрунтується на принципі поступовості та поетапності: кожний наступний етап повинен логічно впливати з попереднього. Завдяки цьому людина поступово заглиблюється в процес усвідомлення себе, відкриваючи різні сторони свого „Я”, що є основою для продуктивного спілкування.

При складанні тематики та змісту тренінгових занять враховані майбутні професійні інтереси курсантів. За результатами повторного дослідження у контрольній та експериментальній групах можна констатувати, що у контрольній групі курсантів за період проведення

дослідження не виявлено істотних розбіжностей між показниками стресостійкості і характеристиками, що її детермінують. Не відбулося змін і у факторній структурі стресостійкості курсантів, що складали контрольну групу. У структурі особистості курсантів-правоохоронців реалізації, що приймав участь в, програми після проведення формуючого експерименту виявлені позитивні тенденції гармонізації особистості.

Необхідно так само відзначити, що в експериментальній групі при повторному дослідженні виявлено збільшення середньо статистичних показників стресостійкості і збільшення ваги показників стресостійкості. Зміст факторної структури стресостійкості курсантів-правоохоронців експериментальної групи значно наблизився і став схожим з факторною структурою стресостійкості курсантів ВВНЗ з високим рівнем стресостійкості. Це, на наш погляд, свідчить про адекватність і ефективність програми поетапного формування стійкості до стресу на етапі професійного навчання поряд з іншими впливами у скорочений термін. Це дозволяє нам стверджувати, що формування стресостійкості у курсантів-правоохоронців під час навчання у ВВНЗ носить не стихійний характер, а формується поетапно через підвищення рівня усвідомлення особистісних особливостей і зміни взаємодії і взаєморозташування особистісних і суб'єктно-діяльнісних утворень в структурі стресостійкості курсантів ВВНЗ.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження одержала емпіричну підтримку висунута на початку роботи гіпотеза про те, що стресостійкість є професійною значимою якістю, що справляє позитивний вплив на етапі професіоналізації. Індивідні, особистісні і суб'єктно-діяльнісні характеристики, що наповнюють зміст стресостійкості, по-різному можуть визначати реальну поведінку потенційного правоохоронця в обраній ним діяльності, відповідно до наявного рівня розвитку представлених якостей, ступеня їхньої структурованості та усвідомленості.

Висновки. Формування стресостійкості на етапі професіоналізації дозволяє оптимізувати процес одержання професійного освіти, сприяючи професійному становленню майбутнього правоохоронця. Формування стресостійкості у курсантів-правоохоронців на етапі професійного навчання носить стихійний характер і формується поетапно через підвищення рівня усвідомлення особистісних особливостей і зміни взаємодії і взаєморозташування особистісних і суб'єктно-діяльнісних утворень у структурі стресостійкості курсантів ВВНЗ.

В основі факторів, що детермінують рівень стресостійкості майбутніх правоохоронців під час їх навчання у ВВНЗ лежать: високий рівень сформованості професійних навичок та вмінь і його адекватна самооцінка, інтровертованість, інтервальний локус контролю, мотивація досягнення успіху, високий інтелектуальний розвиток, адекватна моральна нормативність, високий рівень розвитку комунікативних навичок.

Перспективи використання результатів дослідження.

Можливість використання отриманих даних для розробки програми моніторингу з метою дослідження ступеня адекватності рівня стресостійкості майбутніх правоохоронців. Отримані дані можуть бути використані при практичній реалізації психологічної корекції (включаючи самокорекцію), спрямованої на підвищення стійкості до деструктивного впливу стрес-факторів, що виникають на етапі професіоналізації і відповідно до більш високого професійного розвитку. Можливість використання отриманих даних при розробці спецкурсу для психологів правоохоронних органів. Дані дослідження можуть бути враховані психологами та педагогами у практичних і наукових працях із проблем підготовки молоді до протидії негативному впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алиев Х.М. Защита от стресса: Как сохранить и реализовать себя в современных условиях: Монография. – М., Мартин: Полина, 1996. – 239 с.
2. Апчел В.Я., Цыган В.Н. Стресс и стрессоустойчивость человека: Монография. – СПб., ВМА, 2002. – 205 с.
3. Аракелов Г.Г. Стресс и его механизмы. \\\ Вестник МГУ. Психология. – 2000. – №4. – С. 14-18.
4. Аршавский И.А. Механизмы и особенности физиологического и патологического стресса в разные возрастные периоды. \\\ Актуальные проблемы стресса. - Кишинев, 1976. – 170 с.
5. Бабахай Ю.С. Оперативная устойчивость и эмоциональный стресс. \\\ Вопросы психологии. – 2001. – №3. – С. –7-9.
6. Бобров В.В. Информационный стресс. - М., 2000. – 264 с.
7. Бобров В.А., Обознов А.А. Система психической регуляции стрессоустойчивости человека-оператора. \\\ Психологический журнал. – 2000. – №4. - С.27-34.

8. Бодров В.А. Информационный стресс: Учебное пособие для вузов. – М.: ПЕРСЭ, 2000. – 352 с.
9. Боковиков А.М. Модус контроля как фактор стрессоустойчивости при компьютеризации профессиональной деятельности. // Психол. журнал. – 2000. – №1. – С. 12-17.
10. Генковская В.М. Особенности саморегуляции как формы психической устойчивости личности в стрессовых ситуациях. Автореф. дисс. ...кан. психол. наук. – К., 1990. – 18 с.
11. Китаев-Смык Психология стресса: Монография. – М., 1983. – 36 с.
12. Куликов Л.В. Личностный фактор в преодолении стресса //Актуальные проблемы психологической теории и практики/ Под ред. А.А.Крылова. – СПб.: СпбГУ, 1995. – 274 с.
13. Ладанов И.Д. Управление стрессом: Монография. – М.: Профиздат, 1998. – 141 с.

<http://nuczu.edu.ua/>